

Генезис кредитних відносин у сільському господарстві

Г.І.ПИРИГ, викладач

Тернопільська академія народного господарства

Постановка проблеми. У стратегії економічного та соціального розвитку України на період до 2010 року визначені концептуальні підходи щодо подолання системної кризи суспільного виробництва й відродження національної економіки. На найближчі роки основним стратегічним завданням є реалізація політики економічного зростання. В цих умовах однією з важливих умов досягнення сталих темпів економічного розвитку сільськогосподарського виробництва є забезпечення його кредитними коштами. У перехідний період до ринкових відносин має посилюватися роль держави у напрямі підвищення державних гарантій щодо фінансування довгострокових інвестиційних програм і проектів аграрного виробництва, забезпечення розвитку галузі бюджетної підтримки. У сучасних умовах наявний механізм функціонування кредитної системи є малоефективним, що не дає змоги вирішувати складні фінансові проблеми села.

Стан вивчення проблеми. Дослідженням розвитку кредитних відносин у галузі сільського господарства займаються ряд учених — В.М. Алексійчук, П.І. Гайдучський, М.Я.Дем'яненко, П.А. Лайко, П.Т.Саблук, А.М. Стельмашук та інші. Однак, як свідчить огляд літературних джерел, є ще ряд невирішених проблемних питань, які потребують поглибленого вивчення. Внаслідок цього багато процесів економічного розвитку залишаються без належного пізнання та осмислення, що негативно позначається на результатах господарювання.

У зв'язку з цим при дослідженні генезису кредитних відносин у сільському господарстві й обґрунтуванні заходів щодо підвищення ефективності їх функціонування ставилися завдання:

вивчити економічну сутність формування і розвитку кредитних відносин у процесі відтворення сільськогосподарського виробництва;

обґрунтувати методичні підходи щодо оцінки ефективності кредитних відносин і кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств;

розробити пропозиції щодо створення фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

визначити напрями державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників при реалізації готової продукції;

опрацювати систему заходів щодо комплексного використання в аграрному секторі нетрадиційних методів кредитування — фінансового лізингу.

У процесі дослідження питань удосконалення кредитних відносин вивчався зарубіжний досвід кредитування, історизм його розвитку в аграрній сфері.

В більшості зарубіжних країн, як відомо, створені спеціальні системи кредитного обслуговування аграрного сектора економіки, спрямовані на усунення кризових явищ, що виникають з різних причин циклічного характеру економічного розвитку або соціально-економічної нестабільності. Це впливає з вивчення досвіду формування кредитних систем у країнах з розвинутою економікою. Кредитний рух зародився у Німеччині, де в 1844 році була започаткована "Рочдельська споживча кооперація" у вигляді "Товариства приватних рочдельських піонерів". Його засновником вважають Германа Шульце, який створив перший кредитивний кооператив. Шукаючи відповіді на назрілі економічні проблеми, що виникли внаслідок бурхливих процесів індустріалізації, Шульг-Делінг прийшов до висновку, що економічний стан робітників

кожна поліпшити лише шляхом розвитку кредитних спілок. У 1866 році Райфайзен опублікував свою першу працю "Позикові каси — допомога в біді селянам, а також ремісникам та робітникам", в якій виклав основні принципи кредитної кооперації, що були покладені в основу розвитку світового кредитного руху. Досвід перших кооперативів слугував початком розвитку кредитної кооперації в аграрному секторі Європейських держав, а також в Америці. Об'єднання кооперативів започаткували створення банків на кооперативних засадах. Згодом кредитні спілки знайшли розвиток у Канаді, США, Ірландії та інших країнах. Так, кожний третій житель Канади став членом кредитної спілки. Кредитування аграрного сектора в багатьох країнах здійснюється переважно на базі кооперативних форм кредитування.

В Україні перше ощадно-позикове товариство було створене в м. Гадячі на Полтавщині. До 1914 року в Україні вже функціонувало більше 3400 позикових кас, які налічували понад 700 тис. їх учасників. Частка кредитних спілок у кооперативному русі досягла 20%.

Розвиток дрібного товаровиробництва на основі приватизації земель вимагає створення нових інституцій для їх фінансового забезпечення. Найефективнішою формою, як довела практика, є кредитні спілки та кредитні кооперативи. Саме ці установи повинні відігравати ключову роль у мікрокредитуванні сільськогосподарського виробництва. У майбутньому кооперативні союзи та спілки мають стати надійним підґрунтям для створення кооперативних банків. У Тернопільській області ефективно функціонує 13 кредитних спілок: "Альянс" (м. Тернопіль), "Взаємодопомога" (м. Бережани), "Взаємопоміч" (м. Кременець), "Відродження" (м.Копичинці), "Гусятинська" (смт Гусятин), "Народна скарбниця" (м. Борщів), "Самопоміч" в містах Бучач, Козова, Заліщики, Чортків, "Теребовля" (м. Теребовля), "Тернопільська народна каса", "Хлібодар" (м. Тернопіль). Їх досвід свідчить, що найефективніше розвиваються кредитні спілки в сільських райцентрах серед чітко сформованої групи людей, об'єднаних спільними інтересами. Так, Чортківська кредитна спілка "Самопоміч" є однією з перших у незалежній Україні. Нині вона налічує 1346 членів — жителів району, половина з яких — селяни. Її активи становлять понад 300 тис. грн. Кредитна спілка надає не тільки споживчі позики, а й фінансує розвиток фермерства й малого бізнесу. З метою формування позичкового капіталу спілка проводить роботу щодо налагодження співпраці з українськими та міжнародними фінансовими організаціями — акціонерною страховою компанією "Скарбниця", Міжнародною організацією розвитку сільськогосподарських кооперативів "ACDI/VOCA".

Слід зазначити, що кожна країна потребувала державної підтримки у створенні та функціонуванні кредитної системи. Наприклад, у США на початковій стадії фермерська система сільськогосподарського кредиту розвивалася лише завдяки підтримці державних структур. Державна підтримка полягала у фінансово-кредитній політиці в частині податків, дотацій, гарантій. Нині система фермерського кредиту в Сполучених Штатах Америки складається із семи кооперативних банків, які надають послуги фермерам, та двох банків, створених спеціально для задоволення потреб сільськогосподарських кооперативів. Крім того, кредитування фермерів здійснює об'єднана федеральна агенція, яка стежить за процесом надання кредитів і рухом застави земель¹.

Світова практика налічує багато прикладів існування та розвитку спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ. Це інститути, які, не маючи статусу банків, виконують окремі банківські операції або обслуговують певні галузі. Найважливішою рисою, яка відрізняє їх від банківських установ, є вузька спеціалізація. Нині у світі спостерігається зростання ролі небанківських установ і послаблення ролі банків. Так, у США частка комерційних банків у загальному обсязі всіх активів фінансових посередників грошового ринку знизилася за 1945–1985 роки з 75 до 40%. Ва-

¹ Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / Дем'яненко М.Я., Алексійчук В.М., Борщ А.Г. та ін.; за ред. М.Я. Дем'яненка — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 645 с.

жливу нішу у кредитній системі займають кооперативні банки, кредитні спілки, лізингові компанії, спеціальні фонди, фонди пільгового кредитування¹.

Досвід розвинутих країн, у тому числі й деяких країн СНД, переконує, що ця проблема для сільського господарства вирішується певною мірою шляхом створення спеціального кредитного фонду. Такий фонд, з одного боку, є акумулятором кредитних ресурсів за рахунок різних джерел і додатковим гарантом повернення кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками, з іншого — додатковим джерелом надання кредитів і покриття підвищених кредитних ставок. Внаслідок цього створюється конкурентне середовище та збільшується зацікавленість банківських структур у кредитуванні сільськогосподарського виробництва, поліпшується забезпеченість села кредитними коштами. Кошти такого фонду не підлягають оподаткуванню й резервуванню, а також не враховуються при визначенні показників ліквідності банку.

У період становлення ринкових відносин в АПК велике значення має нормування оборотних засобів. Крім того, це пов'язано з наданням сільському господарству пільгових кредитів. Без останніх на значно більшу величину треба буде здійснювати дотування сільськогосподарської продукції.

Набутий досвід показав, що на практиці робити це досить складно. Кредити, що виділяються сільському господарству, повільно доходять до споживача і часто не в тих обсягах, які передбачалися. До того ж термін одержання кредитів для сільськогосподарських товаровиробників часто має вирішальне значення. Отже, першочерговим завданням за таких умов є визначення мінімальної потреби у кредитних ресурсах товаровиробників, без яких виробництво нормально функціонувати не може.

Повну потребу сільськогосподарських підприємств у кредитних ресурсах на пільгових умовах задовольнити неможливо. Отже, завдання полягає в тому, щоб визначити об'єктивно в кожному випадку потребу, яка має покриватися пільговими кредитами. На першому етапі це дасть змогу розмежувати кредитні потоки на звичайні й пільгові. Без нормування оборотних засобів цього зробити неможливо.

На другому етапі потрібно розробити механізм управління цими потоками, особливо пільговою лінією, тому що доки існують різні кредитні ставки, завжди будуть елементи необ'єктивності. Такий захід є вимушеним, розрахованим тільки на перехідний період до ринку, коли суто економічними важелями це врегулювати складно і тому доводиться їх поєднувати з адміністративними. У даному випадку це підвищений адміністративний контроль із застосуванням жорстких економічних санкцій. Позитивний результат від запровадження цього заходу буде досягнуто тоді, коли в ньому будуть зацікавлені дві сторони — і сільськогосподарські підприємства, і банки.

Поліпшення кредитного обслуговування товаровиробників АПК вимагає удосконалення й механізму кредитування готової продукції, особливо зерна. Оскільки досвід надання товарних кредитів себе не виправдав, нині господарства орієнтуються на реалізацію продукції через біржі на умовах форвардних і ф'ючерсних угод.

Не заперечуючи доцільності й перспективності для сільськогосподарських товаровиробників такого способу реалізації продукції, вважаємо, що таким чином проблему стабільного забезпечення господарств фінансовими ресурсами вирішити не вдасться. Тут має бути більш вагомою участь держави.

Досвід розвинутих країн світу, зокрема США, з використання механізму кредитування готової продукції має такі характерні риси. Федеральний уряд бере на зберігання будь-яку частину врожаю фермерів. Здійснюється це через корпорацію товарного кредиту, яка є складовим підрозділом Міністерства сільського господарства. Зерно фермерів зберігається безкоштовно, а під вартість його надається позика. Така позика називається "безповоротною", тому що фермер може її не повертати, якщо він не знайшов вигідніших умов реалізації своєї продукції. Тоді вона вважається закупленою державою за вартість наданого кредиту.

¹ Шамова І.В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2001. — 195 с.

Ціна, за якою оцінюється продукція, що приймається на зберігання і під яку надається кредит, нижча ринкової. Але, по-перше, вона гарантована, по-друге, під неї надається час для реалізації своєї продукції за вищими цінами. І тільки тоді, коли фермер не зміг це зробити, продукція вважається закупленою державою.

Отже, держава не залишає фермера в ринку без підтримки, вона є гарантом отримання ним мінімально необхідних для нормального функціонування доходів.

Через кредитування урожаю вирішують проблему фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників у Латвії. Тут функцію кредитора взяв на себе державний концерн, що займається виробництвом хліба і продуктів з борошна. Він надає сільськогосподарським товаровиробникам пільгові кредити (2% річних) під заставку зерна. Максимальний розмір кредиту обмежується половиною вартості зерна, яке товаровиробник зобов'язується поставити концерну. Аналогічний механізм взаємодії держави із сільськогосподарськими товаровиробниками доцільно запровадити і в Україні. І тут, крім Міністерства аграрної політики України, активнішу роль повинен відіграти спеціальний аграрний банк, оскільки основним елементом у системі фінансових відносин є кредит. Необхідно прискорити також формування системи іпотечного кредитування, розвиток лізингу сільськогосподарських машин, обладнання, технологій; формування за участю комерційних банків агрофінансових груп, що об'єднують виробників сировини, переробників, зберігання і реалізацію продукції; створення системи сезонного кредитування на основі застави сільськогосподарської продукції.

В умовах переходу до ринку іпотечне кредитування відіграє важливу роль в подальшому розвитку аграрного сектора економіки.

У наших дослідженнях акцентується увага на іпотечі земель сільськогосподарського призначення, оскільки тут, незважаючи на прийнятність загальних положень іпотеки і для даного випадку, є певні особливості, які роблять іпотечні відносини дещо специфічними.

Сільськогосподарські угіддя, на відміну від земель інших галузей народного господарства, є основним виробничим ресурсом, що за певних умов може розглядатися і як значний потенційний фінансовий ресурс, оскільки в активах суб'єктів господарювання займає значну частку (до 40–50%) і, як правило, має стабільну ліквідність. Саме ця особливість сільськогосподарських угідь становить для суб'єктів господарювання фінансовий інтерес, оскільки дає змогу залучати в господарський оборот у вигляді кредитів додаткові фінансові ресурси. Отже, іпотека має економічне значення не сама по собі, а як засіб залучення під заставу земельних ділянок кредитних ресурсів.

Однією з основних умов іпотеки землі є створення спеціалізованого селянського іпотечного банку з широкими можливостями іпотечного кредитування сільськогосподарських товаровиробників і комерційних операцій із землею та нерухомістю. Оскільки операції із землею мають знаходитися під контролем держави і їх недоцільно передавати приватним підприємницьким структурам, тому статус Земельного банку повинен бути державним.

Формування системи іпотечного кредитування не вичерпується запровадженням тільки спеціалізованих іпотечних інвестицій. Потрібні й інші заходи та етапи створення системи іпотечного кредитування, які б враховували економічні умови, в яких знаходиться Україна. Стримують розвиток таких операцій не стільки відсутність спеціалізованих іпотечних інвестицій, як недосконалість самого механізму іпотечного кредитування. Перша невирішена проблема — це нерегульованість відносин власності. Адже при заставі заставодавцю передається право власності у вигляді певної форми користування об'єктом застави. Але, щоб передати це право, воно має бути зафіксовано певною правовою формою, однак такі форми ще недостатньо розроблені.

Друга проблема в механізмі іпотечного кредитування — це відсутність в Україні прозорого ринку застави. Банки, навіть спеціалізовані на іпотечі, повинні мати не тільки право, а й можливість реалізувати заставу неплатоспроможних боржників. Поки що комерційні банки позбавлені таких можливостей. При потребі вони самостійно реалізують заставу неплатоспроможних боржників, хоча це не є функцією

комерційних банків. При цьому ризик неповернення обсягу заборгованості банку збільшується. З метою зменшення такого ризику банки знижують вартість застави в чотири—п'ять разів, чим завдають збиток боржникові. Але при цьому й вони не завжди уникають збитків від кредитних операцій, хоча значно зменшують їх.

Комерційні банки будь-якої спеціалізації повинні мати право і можливість реалізації не тільки своєї застави, а й права застави. Особливо вагоме значення це має для підтримання ступеня ліквідності, передбаченого нормативами Національного банку України. Наявність такого права може значно розширити обсяги іпотечного кредитування. Але для цього має бути відповідна система реалізації цих прав через спеціальні інструменти.

Таким чином, комплексне обґрунтування організаційно-методичних заходів сприяє запровадженню раціонального кредитування сільського господарства на іпотечній основі.

В умовах трансформації економіки України лізинг може бути найефективнішим рішенням для підприємств, які змушені через інфляцію та податковий тягар фінансувати лише свої поточні витрати, а коштів на оновлення основного капіталу не вистачає. Наслідком є старіння та вибуття основних фондів, зниження конкурентоспроможності та збитковість господарюючих суб'єктів. Світова практика свідчить, що лізинг виник і розвивається швидкими темпами не лише у бідних, а й у високорозвинутих країнах. Через свої збутові структури виробники техніки вкладають вільні кошти на придбання лізингоодержувачами машин, сприяючи розширенню виробництва збуту продукції. У США та країнах Європейського Союзу лізинговим бізнесом займаються переважно збутові служби виробників техніки. У Німеччині діє близько двох тисяч лізингових структур.

З викладеного можна зробити певні висновки і пропозиції.

1. Проблему оновлення матеріально-технічної бази господарств доцільно вирішувати через лізинг, який забезпечує економію коштів підприємства в порівнянні зі звичайним кредитом на придбання основних коштів до 10% від вартості устаткування за весь термін лізингу. Останнім часом лізинг привертає увагу як ефективний засіб сприяння економічному розвитку держави, оскільки лізингові відносини, на відміну від банківського фінансового забезпечення, спрямовані на вирішення проблем нестачі капіталу та проблем ліквідності.

2. На макrorівні важливо створити фонд кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за рахунок коштів, одержаних від реалізації продукції всіх товаровиробників у розмірі одного відсотка; обсягів поверненої заборгованості по раніше одержаних позичках з державного бюджету; надходження коштів від одержаного державою ввізного та вивізного мита; надходжень від грошової приватизації державних об'єктів агропромислового комплексу в обсягах, визначених державним і місцевими бюджетами на відповідний рік; коштів, одержаних в порядку різної допомоги; надходжень від повернення наданих кредитів за рахунок фонду та плати по відсотках за ці кредити; 50% коштів від обсягу несплачених податків, які залишаються в галузі; інших джерел.

3. Для обґрунтування і раціонального використання кредитних ресурсів АПК запропоновано: відновити нормування оборотних засобів для визначення об'єктивної потреби у власних оборотних коштах, а відповідно, і кредитних ресурсах; залучати банки до активнішого управління цими ресурсами — складання господарствами помісячного фінансового плану з урахуванням нормативу власних оборотних коштів і визначення по кожному періоду потреби у кредитах.

4. Запропоновано механізм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на етапі реалізації готової продукції (зерна), суть якого полягає в тому, що під вартість переданого на безкоштовне збереження зерна сільськогосподарським товаровиробникам надається безповоротна позика на період знаходження покупця для реалізації своєї продукції за вищими цінами. Якщо товаровиробник не одержав вигідніших пропозицій реалізації своєї продукції, остання вважається закупленою державою. Тобто, держава таким чином підтримує сільськогосподарських

товаровиробників на ринку і є гарантом отримання ним мінімально необхідних для нормального функціонування доходів.

5. Для поліпшення кредитування сільського господарства й удосконалення кредитних відносин розроблено заходи щодо запровадження іпотечного кредитування на основі створення Державного земельного селянського іпотечного банку України, які передбачають визначення стратегії розвитку й тактики поточної діяльності банку — недопущення надмірних ризиків та отримання нормованого прибутку, цільовий характер кредитів, диверсифікація діяльності, інтеграція та кооперація банку з агропідприємницькими структурами.

6. Для формування стійкого кредитно-фінансового обслуговування фермерських господарств запропоновано створювати сільські кредитні кооперативи — кредитні спілки у сільській місцевості, що сприятиме задоволення потреб членів кооперативу в позичкових коштах, наданню кредитів із мінімальними витратами, а також заощадженню власних коштів.